

**МОВНА КОНЦЕПТОСФЕРА
ЛЕСІ УКРАЇНКИ •**

**LINGUISTIC FIELD OF CONCEPT
OF LESYA UKRAINKA**

**РУДИЙ ПАНЬКО М. ГОГОЛЯ В ДІВЧАЧОМУ ЛЮСТЕРКУ
ЛЕСІ УКРАЇНКИ: КОНГЕНІАЛЬНІСТЬ ТЛУМАЧКИ
І ЗВІТНІСТЬ РЕПОРТЕРІВ**

Ілюструються творчі засади й майстерність Лесі Українки – перекладачки М. Гоголя.

Ключові слова: переклад, уміння, Гоголь.

Є у славному місті Харкові видавничий дім „Школа”, який випустив у світ чималу серію книжок „Бібліотека пригод”. У ній допитлива юнь знайде безсмертні шедеври Марка Твена й Жуля Верна, Данієля Дефо й Конан Дойля, Вальтера Скотта й Роберта Стівенсона, Олександра Дюма й Ред’ярда Кіплінга, Джека Лондона й Олександра Беляєва, багатьох інших майстрів світової пригодницької літератури. У зверненні до читача, яке мандрує з тому в том, укладачі серії запевняють, і слушно, що «це не просто книжки про пригоди. Це також книжки про хоробрість та честь, кмітливість та працелюбність, наполегливість та волю до перемоги, книжки про щирю дружбу та справжнє кохання. Але насамперед ці книжки – про людей, які змогли підвестись над іншими, стати найкращими, „першими серед рівних”. Стати лідерами».

Що цікаво – видавці цілком переконані, що всі названі класики в різний час і за різних обставин написали свої твори по-українському. Жодного перекладача не названо. Роки праці й гори чернеток знічев’я знехтувано. Хоч би що там казали про порушення авторських прав тлумача на вихований у творчих муках власний текст, у цій злодійкуватій „забудькуватості” хтось, мабуть, углядить чи не найкращу похвалу когорті українських протевів. Мовляв, така майстерність, що не видно майстерності. Ідеал саморозчинення. Колись Микола Гоголь уподібнював перекладача прозоруому склу і вірив, що „пере-

---

кладач втрачає свою особистість” [18, 188–191]. Хоча безліч фактів підтверджує, що всі перелічені вище людські цноти, а надто пристрась життєствердження і воля до свободи, дерзновенна винахідливість і творча несамовитість, спричинилися до того, що світовий шедевр, а з ним і цілий художній космос постав ув одежі українського слова. Інакше навіщо б віддавали себе тлумаченню Михайло Старицький, Панько Куліш, Іван Франко, Леся Українка, Максим Рильський, десятки наших класиків? Переклад – це рух культури. Це саме єство її – і дух, і тіло. Хто не вчитувався в сибірські тлумачення Павла Грабовського і тюремні переклади Василя Стуса, той ще не звідав властивостей „прозорого скла”, його незламної опірності й моці. Хто нічого не чув про дружбу Григорія Кочура з Миколою Лукашем, той ще не знає, що таке людська честь і дружба. Та й хіба потрапить хто перекласти поезію чи роман про кохання, ніколи по-справжньому не кохавши?..

До речі, про лідерство. Знайдіть мені у світі мову, яка б мала словник, подібний до „Фразеології перекладів Миколи Лукаша” (Київ, 2002). А також і літературу, де б традицією було вишукувати собі по світу самотутні твори, що за всіма ознаками ніяк не піддаються перекладові. І таки перекладати їх, та ще й по багато разів, збирати все це до купи як найцінніший духовний скарб.

Хто переклав самого Миколу Гоголя для „Бібліотеки пригод” – читач так і не дізнається. Гоголь – українець, тим-то українські тексти під його іменем постають у харківському виданні не загадкою, а ілюзією, міфом. Видається, ніби він сам те утнув чи авторизував. Отже, й видав індульгенцію на будь-яке перекручення свого художнього кредо. Гаразд, що „Тарас Бульба” і „Вій” – власні назви. А от чи писав наш земляк „Вечори на хуторі поблизу Диканьки”?

Писав – стверджують чималим хором гоголезнавці, автори розвідок і передмов до його книжок у свіжих і модерних палітурках. Серед них і такі маститі, як Василь Яременко і Тамара Гундорова. Перший у книжці із серії „книг, які здолали час”, переконує нас, що цей твір „Росія до кінця не зрозуміла”

[23, 277]. А ми в сучасній Україні хіба осягли його до останніх вишкребок змісту? Чи настільки, наскільки нам стало снаги заглибитися в цю бездонну діжу? Осягнення-бо класики не має кінця. Щоправда, невичерпна класика допускає тлумачення різне, та не будь-яке... Друга, застерігаючи від «загрози перетворення „Вечорів” у такий собі кітч» (і справді великої, як згадати, що традиція „колоніального контракту” добігла нині „естетики” верок сердючок), апелює до „вдумливого читача” – буцімто разом із Гоголем [11, 11]. Тут-таки зі „Змісту” в кінці книжки серії „Світовид” „вдумливий читач” довідується, що повертав „Вечори” українській мові цілий гурт перекладачів: Антін Хуторян, Іван Сенченко, Максим Рильський, Степан Васильченко, Остап Вишня. І здогадується, що колись сам Гоголь мусив тлумачити й переінакшувати себе, ховаючи за чужим кожухом навиворіт своє спідне. Чи не тому сердега докотився аж до того, що став палити свої рукописи?.. Хто ж переклав передмови старого пасічника Рудого Панька до обох частин – так і залишиться для „вдумливого читача” загадкою.

Не було такого твору в Миколи Гоголя – „Вечорів”, – доводив колись Олексій Кундзіч. Скажуть: вискочив як Пилип з конопель. З чого б це взялася така фронда серед гулу звичної однастайності? А може, серед заразливої непам’яті й забуття? І від хибного розуміння перекладацького покликання? Бо все дуже просто: О. Кундзіч читав переклад оповідань Гоголя, зроблений Лесею Українкою, а вона таки вчиталася в джерело, автор якого й сам подбав про те, щоб його не перебрехали, – вкравив слово „вечорниці” в зачин, виділив курсивом і пояснив кому треба, що це наше. Які ж це „вечори”, міркував О. Кундзіч, коли в Гоголя **не всі** історії відбуваються увечері і зовсім **не на хуторі** біля Диканьки? А що ж діється на хуторі в Рудого Панька? Там „збираються дівчата з роботою, потім приходять парубки, починаються жарти, сміх, пісні... Це навіть не вечірки, це типові, класичні, всім відомі українські **вечорниці**. На цих вечорницях, між іншим, розказуються страшні історії, і таким чином

створюється обрaмлення чи сюжетне поєднання різних оповідань в один цикл” [12, 122–123].

Не таланить гоголівським „Вечорницям” та й годі. За який же гріх? 1914 року в Америці українські діаспоряни видали навіть „Вечері на хуторі біля Диканьки”. Хоча хто ж кого в Рудого Панька заворожує оповідками за вечерею? Ніби в душі протестантської англо-саксонської традиції родинного спілкування, щоб марилися біблійні настанови й жахливі картини пекла уві сні?.. А „Вечорами”, як можна здогадатися з неспокою О. Кундзіча, книжка обернулася давно. Та й звичка не згадувати перекладачів Гоголя – давня. 1950 року „Держлітвидав”, не назвавши жодного перекладача, випустив у світ ті самі „Вечори”, що й бібліотека „Світовид” 2004-го, хіба що у трохи іншій редакції. Правив перекладач сам себе чи хтось йому допомагав – велика видавнича таємниця. А може, в такий спосіб святі імена берегли від зазіхань несправедної критики? Цікаво, що б сказав про це автор теорії „прозорого скла”?..

Геніальна мисткиня була проникливою словесницею, але що найбільше важить – таки справжньою Українкою з великої літери. Назва її версії-реставрації більш ніж промовиста, – „Вечорниці на хуторі під Диканькою”. Одним прозірливим словом Леся навік реабілітувала свого земляка-художника, поклавши край метанню українства між Гоголем і Шевченком – бущімто вічному українському вибору чи вічному прокляттю. Воістину жіноча місія! А було ж Лесі, коли вона тлумачила Гоголя, 13 літ!

Утім, саме ім’я її стало символом, який теж треба тлумачити. Відомо, що Леся перекладала Гоголя 1884 року разом зі своїм братом Михасем. Спроба з’явилася друком 1885 року за редакцією їхньої матері Олени Пчілки (Ольги Косач, уродженої Драгоманової), яка ще в 1880 році опублікувала у своєму перекладі „Весняну ніч” Гоголя, а в 1881-му потовщила книжку „Записками причинного” і своєю передмовою, у якій обґрунтувала потребу і творчий спосіб повернення українській мові спадщини письменника, що був українцем, на її погляд, не лише родом, а й „своїм талантом, міркуванням і симпатіями” [13, 5].

Зважмо, що в той час перекладати Гоголя питомим голосом його Батьківщини, прозоро натякаючи на гармонію ідеї і звучання, відверто ставлячи за мету випрацювати й вивищити рідну літературну мову, вже само по собі було прикладом неабиякої мужності, цілісності вдачі, національної стійкості і принциповості. Вочевидь, текст „вправи”, що пізніше увійшов до 12-томника Лесі Українки, втілює певні педагогічні настанови, зокрема щодо тематики й мови. У листі до професора О. Огоновського 13 (25) лютого 1892 року, де згадано й „Вечорниці”, мати-письменниця наголошувала, що Леся та Михайло „яко автори нової школи суть плоть од плоті моєї і кість од кості моєї!” [20, 87].

Вчитаймося в різні переклади. Про що вони промовляють? Із самісінького початку – не минаючи ні титл, ні ком. Отже, варіант Лесі Українки – „**Вечорниці** (в орфографії 1885 року – **Вечерниці** [1]) **на хуторі під Диканькою**. Передмова Панька Рудого” [21, 475]:

„Се що за дивовижа? „*Вечорниці на хуторі під Диканькою*”! Що се за вечорниці? І шпурнув у світ якийсь пасічник! Слава тобі господи! Ще мало оскубли гусей на пір’я та перевели ганчір’я на папір! Ще мало народу, всякого звання і всякої масті, покаляло пальці у тому чорнил! Призвела ж лиха година ще й пасічника попертись услід за іншими! Далєбі, друкованого паперу розвелось уже стільки, що хутко не придумаєш, що б таке й загортати в нього!”

Чуло, віщувало моє серце всі сії речі ще за місяць!..

„**Вечори на хуторі біля Диканьки**”, бібліотека „Світовид” [7, 22], – переклад, що його взято безіменним із тритомника Гоголя 1952 року [2]:

„Це що за диковина: *Вечори на хуторі біля Диканьки*? Що це за вечори? І шпурнув у світ якийсь пасічник! Слава тобі господи! Ще мало обскубли гусей на пера та перевели ганчір’я на папір!

Ще мало народу, усякого звання й наброду перекаляло пальці в чорнилі! Надав же чорт і пасічників потягтися слідом за іншими! Справді, друкованого паперу розвелосся стільки, що й не придумаєш швидко, що б таке загорнути в нього”.

Чуло, чуло віще моє усі ці розмови ще за місяць!

Відзначмо, що версія 1950 року відрізняється від цієї лише тим, що гусей у ній не „обскубли”, а „обідрали”, в чорнилі там „пучки”, замість слова „придумаєш” стоїть „вигадаєш”, а найбільшу відмінність спостерігаємо тут: „Смикнула ж охота й пасічника *потягатися слідком* за іншими. Та справді – ...” [3, 5]. Хай це передано геть буквально, але натомість поява чорта поруч з Богом (за радянськими правописами – *богом*) обертається принципом, бо таке парування відлунується далі в передмові, де пасічник каже, що його „*прости Господи, як чорта всі стануть боятися*”, а в наступному реченні застосовує вислів „*як дасть Бог*”. Гоголь, як відомо, „любив” нечисту силу, та був з нею обережний: у передмові чорт фігурує двічі, а Бог – сім разів. Годі обійти цей нюанс, коли визнати, що переклад – це осмислене ціле. А втім, ось і варіант 2006 року – „**Вечори на хуторі поблизу Диканьки**”, серія „Бібліотека пригод” [8, 189]:

„Це що за дивина: „Вечори на хуторі поблизу Диканьки”? Що це за „Вечори”? І шпурнув у світ якийсь пасічник! Слава Богу! ще мало обскубли гусей на пера та перевели ганчір’я на папір! Ще мало народу, усякого звання й наброду перемазало пучки в чорнилі! Закортіло ж і пасічнику потягатися слідком за іншими! Та справді – друкованого паперу розвелосся стільки, що й не вигадаєш швидко, що б таке загорнути в нього”.

Чуло, чуло вухо моє усі ці розмови ще за місяць...

Упадають в око розбіжності між трьома версіями: „дивовижа” – „диговина” – „дивина”; „віщувало моє серце” – „чуло віще моє” (що?) – „чуло вухо моє”; „сії речі” – „ці розмови” (двічі), повтор замість уточнення (у Лесі „чуло, віщувало”, в

інших – „чуло, чуло”) тощо. Утім, і збігів чимало: очевидно, що перший невідомий (чи анонім мимохіть?) редагував Лесю, і то педантично зазираючи в першотвір, а другий у свою чергу, мабуть, правив першого, ще й трохи відновлював давнішу редакцію. Зокрема, він відмовився від „*Слава тобі Господи*”, „*перекаляло пальці*”, „*не придумаєш*”. Обидва залишили щось від перекладу Лесі (речення „*І шпурнув у світ якийсь пасічник!*” – цілком), але не повірили їй у речах **ключових** („*вечорниці*”) і **своєрідних** („*ліха година*”, співзвуччя „*пір’я – ганчір’я*”, „*всякого звання і всякої масті*”, „*попертись услід*”, „*далебі*”, „*хутко*”). Наступники свідомо прагнули відійти від того першого цвіту, який зірвала зачинателька справи. Чи наблизилися вони тим самим до Гоголя? Хай „вдумливий читач” сам судить. А для того хай і сам спробує по-своєму перекласти бодай цей уривок та не забуде настанови автора: „Іноді треба умисне відійти від слів оригіналу для того, щоб до нього наблизитися. ...У перекладі найбільше слід триматися думки, а не слів, хоч вони й дуже звабливі” [18, 187]. Переклад-бо – знаряддя мислення і його документальне свідчення. Крім того, ресурси української мови дають широку палітру синонімічних відтінків, починаючи від першого ж повнозначного слова „диво” („*невидаль*” – *чудо, чудасія, дивота, диво дивне, чудеса, витвір уяви, химера, дивовисько, невидана річ, чуднота, курйоз, вимисел, дивна вигадка, сон рябої кобили* тощо). Одне лишень застереження: розсіяння форм (порівняймо також: *під Диканькою, біля, поблизу, коло, край, неподалік, близько, побіля, недалеко від*) дає широке поле для спроб і дослідів, але це не привід для пустого оригінальничання і нарцисизму. Правило „хай гірше, аби інше” – не для перекладу. Ось текст Гоголя, сказати б, оригінал, хоча у випадку роздвоєної мовної свідомості письменника (згадаймо ще Панька Куліша, який сам мусив перекласти свою „Чорну раду” по-російському, бо автентичній українській версії доступу в друк не було) це таки певною мірою умовність:

„Это что за невидаль: *Вечера на хуторе близ Диканьки*? Что это за вечера? И швырнул в свет какой-то пасичник! Слава богу! еще мало ободрали гусей на перья и извели тряпья на бумагу! Еще мало народу, всякого звания и сброду, вымарали пальцы в чернилах! Дернула же охота и пасичника потащиться вслед за другими! Право, печатной бумаги развелось столько, что не придумаешь скоро, что бы такое завернуть в нее”.

Слышало, слышало вещее мое все эти речи еще за месяц! [9, 103]*.

Як бачимо, Леся Українка навіть поліпшила стиль Гоголя, відчувши, що прикметник „*віщий*” заважкий для переходу в абстрактний іменник. І то далеко не єдине таке виправлення у творі. Далі, наприклад, Гоголь вустама Рудого Панька змальовує вечірню пору на хуторі, де „в конце улицы брежжет (у нових виданнях – брезжит) огонек, смех и песни слышатся издалеча, бренчит балалайка, а подчас и скрипка, говор, шум... Это у нас *вечерницы!*” Чи відчуваєш, вдумливий читачу, що тут щось не так? Само собою, *балалайки* насправді на хуторі бути не могло, був якийсь інший струнний інструмент, для якого автор шукав слова, щоб наблизити іномовне сприйняття звукообразу до реалій українського побуту. Недарма ж у списку пояснених українізмів Гоголь тлумачить *бандуру* як „різновид гітари”. Природно, що Леся Українка про той список і не згадує, а слово „*вечорници*” не виділяє. Бо навіщо це українському читачеві? Зате вона в іншому місці виділяє слово „*мужик*”, щоб таки цим

---

*Крім спеціально зазначених випадків, порівнювані п'ять джерел цитуються далі в межах передмови, яка займає такі сторінки: 103–107 (1940), 475–479 (1976), 5–9 (1950), 22–26 (2004), 189–193 (2006). Оригінал Гоголя зазвичай видають з іншою розбивкою на абзаци (в перекладах це роблять на свій розсуд) і незначними правками орфографії, як-от у наведеному уривкові курсив переводять у лапки, далі пишуть „Вечера” з великої літери залапкованою назвою (що імітовано в перекладі 2006 року) і змінюють „и” на „о” у слові „вymarали” [10, 7].

штришком натякнути, для кого писав її великий земляк, а можливо, й відтінити його мовноетнічну трагедію. До діла тут і суржикізм „званіє” (тим паче, що далі є і „звання”). Бринькання ж балалайки на українському хуторі вона й увявити собі не могла: „...тільки вечір, вже певнісінько де-небудь в кінці уллиці маячить огник; регіт, співи чутно здалека, грає сопілка, а часом і скрипка; гомін, гамір... Се в нас вечорниці”. Як тут не згадати Лукаша з „Лісової пісні” з його сопілкою? Сопілка – улюблений інструмент Лесі, народний, саморобний, доста простий у порівнянні зі своєю родичкою скрипкою. Але простий не як символ, що з ним в її художньому світі асоціюється витонченість почуттів і музика поезії. Звичайно, в ліриці і драмах мужньої Лесі немало й таких мотивів, що їм надавалися би швидше козацькі тулумбаси. Але тут вона почула якраз те, що, либонь, чув сам Гоголь, який тими звуками в кінці вулиці передав ще й хутірський затишок, спокій, тишу, настрої умиротворення в душі, її відкритість до неспішної бесіди, приязної сповіді, доброго гумору. В анонімних же перекладах „реготу” і „співам” повернено звичайні „смійх і пісні”, вогник не „маячить”, а „жевриє” – цей образ, можливо, і красивіший, а проте менше надить до себе того, хто йде тихою вулицею. А в іншому обидва тлумачення цілком звітні й інтригуюче дражливі: „гамір” змінено на незрозумілий „шум” (от і міркуй собі, що ж там на хутірському кутку сталося?), а головне – таки ріже слух („дзенькає”, „бренькає”) неприродна й дивна за цих обставин, екзотична й чужа балалайка.

Олекса Кундзіч наголошував, що саме завдяки Лесі Українці гоголівські „Вечорниці” «стали надбанням української класичної літератури, і сьогодні вони повноцінні в сучасному розумінні, без будь-яких застережень і пільг на давність перекладу, цілком відповідають сучасній теорії перекладу, цілком адекватні гоголівським „Вечерам...” усіма ідейно-художніми якостями. Тобто це справжні твори Гоголя в матеріалі української мови» [12, 113].

До слова, теорія втілює накопичений професійний досвід і творче кредо. А відчуття міжмовної відповідності, надто стильової, – дуже тонка справа, в якій без заглиблення в традиції і саму душу кожної з мов тлумачеві ніяк не обійтися. Читаючи писання сучасних 13-літніх вундеркіндів, учасників різноманітних шкільних олімпіад, – ба! вступників на перекладацький фах університету, і то найкращих, успішних, – просто диву даєшся, як катастрофічно школа недопрацьовує в царині мовної розвиненості особистості. Українській юні аж ніяк не завадило би повчитися в Лесі перекладати...

Гоголь укладає в уста Рудого Панька деякі формули чемності, що властиві не для хутірського пасічника, а для кола освічених поміщиків і чиновних слуг самодержавства. Ще й тонко, на грані кусючої уїдливості, вибачається перед „ласкавим читачем” за те, що говорить до нього „просто, мовби якому своєму сватові або кумові”. Виразно книжні, аж гротескові вкраплення юна Леся загалом сприйняла як не зовсім характерні для образу бджоляра, якому їй, вочевидь, баглося надати рис більшої гармонії й цілісності. Але важливе й інше – вона свідомо шукала свою міру для ефекту зіткнення стилів, свій баланс між „розшаркуванням” перед „ласкавим читачем” і почуттям власної гідності, зокрема й національної. Зауважмо, що книжна українська мова й зараз (як на чийсь смак – *нині*) ближча до розмовної, ніж російська. І що в XIX столітті ніяких порівняльних стилістик для підмоги ще не видавали. Тим більшою була ціна природного таланту.

„У нас, мои любезные читатели, не во гнев будь сказано...” – запобігливо починає третій абзац Гоголь. По-українському можна сказати так: „У нас, – хай не гніваються мої ласкаві читачі...” Або: „У нас, – кажу це не для того, щоб розгнівати свого люб’язного читача (щоб гнівалися мої приязні читачі)...” Цю гречність „а ля політес дю бомонд” Леся передає дослівно, утримуючи тон і фразеологізм: „У нас, ласкаві читці, не у гнів вам будь сказано...” Певна річ, безіменні копіїсти з нею тут солідарні, утім – лише з міркувань лексичної звітності: „не в гнів

вам сказати”, „не у гнів кажучи”. Бо в Лесі навіть буквальный переклад служить творчим експериментом. Коли вона ступає слід у слід за Гоголем, то і в такому разі повертає борг, як казав Цицерон, не монетою за монету, а тією самою сумою.

Проте письменниці загалом притаманний протилежний – неформальний – спосіб тлумачити, в якому гору беруть предметне бачення, здоровий глузд, прозорість проникливої думки, природне самовираження, увага до читацького сприйняття, до враження, яке справляють концептотворчі особливості стилю. Приклади: „изволите видеть” – „маєте собі” (у безіменних перекладах: „як бачите”, „коли хочете знати”), „не извольте гневаться” – „не прогнівайтесь” (в обох інших: „не звольте гнівитись”), „высшее лакейство” – „старша челядь” (в обох інших: „вище лакейство”), „почтенный иерей” – „шановний панотець” (в інших: „поважний ієрей”, „велебний ієрей”), люди „не простого десятка” – „не простого розбору” (в інших: „не простого десятка”, „не прості”), „сделали бы честь посещением” – „зробили би своєю гостинною честь” (в обох інших: „зробили б честь, завітавши”) тощо.

У передмові Гоголь глузливо протиставляє вечорниці великосвітським балам. Та не з вечорниць він сміється, хоча сама згадка про них напевне ж додає йому веселої бадьорості. Ні випещеним джэнджиком-франтом – любителем бальних танців, ні вишуканим жартівником-паяцом у шляхетних салонах письменник-бо не був. Але межу чітко проведено: вечорниці – „у нас”, бали – „ваші”:

На балы если вы едете, то именно для того, чтобы повертеть ногами и позевать в руку; а у нас соберется в одну хату толпа девушек совсем не для балу, с веретеном, с гребнями; и сначала будто и делом займутся: веретена шумят, льются песни, и каждая не подымет и глаз в сторону; но только нагрянут в хату парубки с скрипачом – подымется крик, затеется шаль, пойдут танцы и заведутся такие штуки, что и рассказать нельзя.

Но лучше всего, когда собою все в тесную кучку и пустятся загадывать загадки или просто нести болтовню. Боже ты мой! Чего только не расскажут! Откуда старины не выкопают! Каких страхов не нанесут! Но нигде, может быть, не было рассказываемо столько диковин, как на вечерах у пасичника Рудого Панька.

Трудновимовне „с скрипачом” замість „со скрипачом” видає літератора, якому жива розмовна стихія простих росіян так і не стала рідною (подібне є у другій передмові Рудого Панька: „тележка с звонком” – текстологи це зберігають [10, 9, 164]). Хтось інший, можливо, написав би „с веретеном да гребнями” чи „с гребнями да веретеном”, мислячи пару знярядь як нерозлучне ціле. І „шаловство” або „шалости” замість „шаль” (навіть солідні словники російської мови такого значення у слова не фіксують). Чи конкретніше назвав би деякі явища: шум, крик, витівки (пустощі), танці тощо. Тон оповіді – її суть – зберіг би. Інтоніяція вичитується і з синтаксису, і з емоційно-оцінних сем лексик. „Болтовня” – це швидше **пυсте** базікання, порожня балаканина, безмістовні баляндрази, нецікаве патякання, нудне верзіння, переливання з пухого в порожнє, – аніж **містки** розповіді, чудернацькі вигадки, нестримні фантазії, інтересні мудрації, химерні історії, незвичайні бувальщини, цікаві оповідки, захоплюючі перекази, заворожливі спогади, дивовижні байки, повчальні казочки, приголомшливі небилиці, неймовірні побрехеньки, потішні сміховинки, страшні чутки, незбагненні таємниці, головолонні містерії, нечувані дива-загадки, – одне слово, усе те, що може привернути увагу слухача до оповідача, кожна пауза якого в камерній тиші лише підкреслює мовлене. Але такий стиль Гоголя, на якому позначився ще й час. Зокрема граматичний: порівняймо недоконаний пасив „не было рассказываемо” з паралелями „не было рассказано” і „не рассказывали”. Гоголь не був певен, що його адресат пам’ятає слово „парубок” з „Енеїди” Івана Котляревського, яку в Росії залюбки читали в оригіналі не тільки українці, тож пояснив у супровідному

словничку, що це „*парень*”. Там само й „*пасичник*” перекладено як „*пчеловод*”. Увести його в підзаголовок уже було сміливістю, як і дати українськомовні епіграфи до оповідань, але вліпити реалію „*вечерниці*” в назву – „у простодушній упевненості, що дзвінке слівце й інші так само зрозуміють”, на переконання автора [18, 187], – виглядало б зухвалим надміром. Натепер чимало з пояснених Гоголем українізмів увійшло до російської мови, але тоді ці вкраплення були екзотикою. До речі, І. Котляревський також додав до „Енеїди” тлумачник і аж ніяк не для своїх земляків, яким і так усе було втямки.

Леся Українка дерзновенно варіює вираження там, де це дозволяє авторська думка. Як наслідок, бесіда з читачем позначена її особистістю і, що не менш важливо, – природна. Порівняймо виділені місця в її тексті з оригіналом:

На бали коли ви *йдете*, то тільки для того, щоб *подригати ногами та напозіхатись в кулак*; а у нас – збереться у одну хату *гурт* дівчат зовсім не для *бенкету*, а з *веретенами та з гребінками*. І спершу *здається*, мовби й діло роблять: *гудуть* веретена, ллються пісні, і кожна *не одведе й очей набік*; тільки ж, як *налетять* парубки з *музикою* – *здійметься галас, заведеться пустовання*, підуть танці і *почнуться* такі штуки, що й розказати не можна.

Тільки краще всього, коли зіб'ються усі в тісну купку та *почнуть загадувати загадок* або просто *теревені розводити*. Боже ти мій! Чого тільки не *накажуть!* Звідкіля старовини не *видеруть!* Яких *страховин* не *наверзуть!* Ніде, може, не було розказано стільки *дивного*, як на *вечорницях* у пасічника Рудого Панька.

„*Йти на бал*” – ідіоматична сполука, заради природності якої перекладачка навіть спрощує зміст: *їдуть*-бо зазвичай у власній кареті чи бричці, принаймні – найнявши візника, те й інше – вже певний соціальний статус. Таке переосмислення – чи не найбільша вільність у наведеному уривку. Але зняряддя для розцісуван-

---

ня куделі і прядіння тут гармонізовано в пари сполучником „та”, а ще й роздано всім дівчатам на вечорниці, щоб не напружувати думку читача абстракцією (в оригіналі гребенів багато, а веретено – у граматичній одиниці). Розпрозорює думку і слово „здається”. В усякому разі воно не зайве. *Музика*, коли його запросили одного, вочевидь, грав на струнах чи й був скрипалем; отже, така зміна лише умовно тягне на прийом узагальнення. „Гурт”, „гудіти” (про веретена), „одвести очі набік”, „галас”, „пустовання”, „теревені розводити”, „наверзти страховин”, нарешті „вечорниці” створюють те поле оригінального і прикметного у стилі, де юна письменниця скоріше виграє в автора, аніж поступається перед ним. Чуття підказало їй, що поняття „натовп” і „крик” мало надаються настрою і самій традиції вечорниць. Вибагливий критик може закинути перекладачці пропуск протиставлення перед „ніде” і повтор слова „починати(ся)” на стику абзаців. Але „ніде” (в орфографії 1885 року – „нігде”) самодостатнє як емфаза, а повтор не надто й помітний з огляду на те, що за частотою вживаності це повнозначне слово наближається до службових, – на відміну від слова „бал”, яке у випадку третьої появи в тексті для урізноманітнення замінено „бенкетом”. Важливо, що тут Леся, переставивши лексему „заведеться” в іншу сполуку, зберегла синтаксис, а з ним і дихання автора, логічні наголоси, тон оповіді: „здійметься... заведеться... підуть... і почнуться...” Також і в окличних реченнях: „...не накажуть! ...не видеруть! ...не наверзуть!”

Вочевидь, анонімні тлумачі-редактори кинули виклик самотності Лесі. Але не так сміливо змагалися вони із самим Гоголем. Через те обидві безіменні версії доволі схожі і їх можна представити першою, вказавши в дужках, чим відрізняється друга (і давній варіант 1950 року), а також виділивши елементи вільнішого тлумачення:

На бали, коли ви їдете, то саме за *тим*, щоб *повертіти* (*похвицати*) ногами та *попозіхати* кулак; а в нас збереться в од-

ну хату юрба дівчат зовсім не для балу, з веретеном, з гребенями, спочатку немов і за діло візьмуться: веретена *хурчать* (*дзижчать* – так і у виданні 1950 року), ллються пісні (*пісні ллються*), і кожна *й не зведе й очей убік* (*й очей не зведе*); та тільки *шелеснуть* (*гайнуть*) у хату парубки з скрипалем (*з музиками*) – здійметься крик, *почнеться веремія* (*затіється жартівня* – так і 1950 року), підуть танці та заведуться такі штуки, що й розказати не можна.

А найкраще (найліпше), як зіб'ються всі тісною купою та почнуть загадок загадувати (загадки гадати) або просто *правити теревені* (1950: *нести теревені*; 2006: *теревені розпускати*). Боже ти мій! (Боже ж мій!) Чого тільки не розкажуть! *Відки* (1950: *Відкіля*; 2006: *Якої*) старовини не викопують! Якого жаху не нанесуть (не *напустять*)! Та ніде, може (мабуть), не розказувано було стільки диковин (*дивовиже*), як на вечорах (1950: *вечірках*; 2006: *вечорницях*) у пасічника Рудого Панька.

Як бачимо, знову чимало творчих знахідок Лесі Українки перекреслено буквальною точністю, навіть немилозвучне „з скрипалем” в одній із редакцій залишено ніби умисно. В обох „юрба дівчат... з веретеном, з гребенями” і „не розказувано було” – це звіт про слова, та навряд чи переклад шедевра класики мовою, яка має для того кращі виражальні ресурси.

Утім, щось із цих ресурсів тут таки активізовано. До знахідок, безперечно, слід зарахувати влучні лексеми „хурчать”, „гайнуть”, „веремія”. Комусь, либонь, захочеться зробити з наявних перекладацьких прочитань своє новіше. Інакше кажучи, втілити мрію гоголівської Агафії Тихонівни: „Якби губи Никанора Івановича та приставити до носа Івана Кузьмича...” Що ж, усяке з того виходить, а мистецтву слова експериментувати не заборониш. Якби ж то лише на собі... Але це вже інша перекладацька проблема, що потребує окремого висвітлення [14]. Йдеться насамперед про цілісність тлумачення і збіжність манер письма – вже не автора і його повпреда, а різних тлумачів. Чи про суперечності в художній системі внаслідок поєднання

різних трактувань і про незбіжність, розбіжність, несумісність перекладацьких стилів (або контрмінацію, інтерференцію – слова для термінів у нас при всій потужності української мови чомусь заведено позичати чужі, хоча в тих далеких краях, звідки їх позичають, творити з відповідних наших слів мудрацький жаргон не спішать). Кожний-бо тлумач втілює своє особисте, відмінне від інших осягнення класика, і то власною палітрою, бо таки має свій індивідуальний стиль для відтінення авторського. Леся Українка, наприклад, не послуговується словом „це” (*цей, ця, ці*), а пише тільки „се” (*сеє, сей, сія, сії*) – як їх звести до купи? Чи годиться виправляти, як виправили для академічного видання письменниці „нігде”, „тільки”, „стілько”, „пасішник”, „люде”, „ишний” тощо?.. Тому перекладацькі естафети й артільні переклади, – а „Вечорниці” Гоголя по-українському представляє цілий гурт, – цікавий матеріал для студій.

Панько Рудий змальовує в передмові колоритні постаті оповідачів – дяка Хоми Григоровича й „панича”-вітію. Про дяка, за Лесею Українкою, він відгукується так (курсивом виділено формальні відхилення, де особливо помітна творча вібрація інтерпретаторської думки):

От так голова! Що за оповідання він умів розказувати! ... Він ніколи не носив пістрьового каптана, який вам часто доводиться бачити на селянських дяках; от заходьте до нього хоть і в будень – він вас завжди зустрине в каптані з тонкого сукна, от такої барви, як заохолоджений картопляний кисіль; за те сукно платив він у Полтаві, либонь, чи не по шість рублів за аршин. В його чобіт – у нас ніхто не скаже на цілому хуторі, щоб чути було дьогтем: тільки всякому звісно, що він мастив їх самим найкращим смальцем, якого, здається, радий був би інший мужик положити і в кашу. Ніхто теж не сказав би, щоб він коли-небудь сякав носа у полу од свого каптана, як то роблять інші люди його звання, але доставав з-за пазухи гарненько зложену білу хустку, вишиту по всіх краєчках червоною заполючею,

і, зробивши, що там слід, складав її знову, як завжди, у дванадцятро і ховав за пазуху.

Эх, голова! Что за истории умел он отпускать! ... Он никогда не носил пестрядевого халата, какой встретите вы на многих деревенских дьячках; но заходите к нему и в будни, он вас всегда примет в тонком суконном балахоне (у новых изданиях чи не Лесина підказка – *в балахоне из тонкого сукна*), цвету застуженого картофельного киселя, за которое платил он в Полтаве чуть ли не по шести рублей за аршин. От сапог его, у нас никто не скажет на целом хуторе, чтобы слышен был запах дегтя; но всякому известно, что он чистил их самым лучшим смальцем, какого думаю, с радостью иной мужик положил бы себе в кашу. Никто не скажет также, чтобы он когда-либо утирал нос полою своего балахона, как то делают иные люди его звания; но вынимал из пазухи опрятно сложенный белый платок, вышитый по всем краям красными нитками, и, исправивши что следует, складывал его снова, по обыкновению, в двенадцатую долю, и прятал в пазуху.

Перекладачка сміливо йде на лексичні, граматичні, зокрема й на синтаксичні, зміни, внаслідок чого опис стає більш розмовним і дохідливим. Впадає в око предметна, але не емоційна перебудова образу „*утирал нос полою*” на „*сякав носа у полу*”. А також зсув стилю від книжних висловів „*исправивши что следует*” і „*по обыкновению*” до „*зробивши, що там слід*” і „*як завжди*”. Слова „*халат*” і „*балахон*” є і в українській мові, але протиставлення набуває цілісності завдяки вдруге згаданому *каптану*. Ця художня структура-новотвір далі прирощується не менш тонким нюансом, виявляючи майстерну драматургію слова: у *каптані* (гороховому) ходить і „*панич*”, з яким дяк ледь не почувився, отже, ще один підкреслений повтор ознаки (в оригіналі „*кафтаном*” названо лише одяг „*панича*”) примиряє гостей пасічника бодай тим, що натякає на спільність їхніх

побутових смаків. Далі-бо гарячий книш із маслом, поставлений на стіл господинею, мирить їх цілком.

Такі „дрібні” деталі багато говорять, особливо ж коли складаються в систему роботи. Примітно, що „зустрічає” в Лесі не читач каптана, а дяк читача. Довгі речення ділить вона на простіші і для цього вставляє „за те сукно”. По-своєму, не копіюючи першотвору, застосовує й умовний спосіб. Під пером тлумачки множина „будни” переходить в однину „будень”, це надає дієслову логічної доконаності: „заходьте” стає ближчим до „зайдіть”. Таким чином форма вібрує змістом (і то гнучко; загалом чіпкість, сталість змісту лексеми чи грамеми – окрема категорія; порівняймо в попередньому уривку вислів „що й розказати не можна” з рівноцінними „що й розказувати не можна”, „що й не розкажеш”, „що й годі розказати (розказувати)”, „що про них краще помовчати”). Цілком надаються контексту модальна вставка „доводиться бачить” і уточнення „заполоч”. Природно й органічно звучить вигук „от так” замість „эх”. Не шкодить образу інший прийменниковий супровід: „з-за пазухи” і „за пазуху” (так спершу було і в самого Гоголя [9, 459]). Скрізь відчувається пензель талановитої літераторки. Навіть розмовне „звісно” як відбиток „известно” й „іниий мужик” („иной мужик” – будь-який селянин, будь-хто) – до ладу. Можливо, комусь видасться просторічним надміром підсилення найвищого ступеня порівняння ознаки: „самим найкращим”. Але ж і „Словник української мови” потвердить, що це не суржик. Лишень спантеличує прийменник: „В його чобіт...” Чи не хиба першодруку? У Гоголя тут задля підсилення ключовий іменник винесено наперед і узгоджені слова стоять поодаль. Хтось би, мабуть, не розділяв їх вставним реченням, а з нього почав: „Ніхто не скаже на цілому хуторі, щоб від його чобіт несло дьогтем”. Проте можна віддати й емфазу: „У нього чоботи так чоботи – будь-хто в нас на хуторі вам скаже, що від них не чути було дьогтю”.

А що в анонімів? Спершу б годилося пропустити російський текст через електронного перекладача – для унаочнення їхнього

„словникового” методу роботи, який видавався їм за „прозоре скло”. Нижче, в дужках, подано те, чим відрізняється від першого другий тлумач, а швидше редактор, чие бажання правити (і замінювати синонім синонімом) на цей відтинок твору вже трохи пригасло. Окремо зазначено варіант 1950 року.

Ех, голова! (*Оце голова!*) А які історії вмів він розповідати (*відпускати* – так і 1950 року)! ... Він ніколи не носив пістрьового халата, який побачите (1950: *натрапите*) ви на багатьох сільських дячках; а заходьте до нього і в будень (*до нього в будень* –), він вас завжди прийме у балахоні з тонкого сукна кольору захололого (*охолодженого*; 1950: *захолодженого*) картопляного киселю, за яке він платив у Полтаві мало (*ледве* – так і 1950 року) чи не по шість карбованців за аршин. Від чобіт його, у нас ніхто не скаже на цілому хуторі, щоб чути було запах (1950: *дух*) дьогтю; а кожному відомо, що він мазав їх найкращим смальцем, якого, гадаю, інший мужик (*простий мужик*) з (*із*) радістю поклав би собі в кашу. Ніхто не скаже також (1950: *так само*), щоб він коли-небудь утирав носа полою свого балахона, як це роблять інші люди його звання; (,) а виймав з-за (*із-за*) пазухи чепурно згорнену (*складену*) білу хустку (*хустинку*), вишивану (*вишити*) по всій окрайці (1950: *по всьому окрайку*) червоними нитками, і, справивши, що слід, згортав її знову, як звичайно (*за звичаєм* – так і 1950 року), у дванадцятку долю (*частку*) і ховав за пазуху.

Тут педантично збережено не лише слова і їхній порядок, а навіть давній іншомовний кодекс пунктуації. За такої настанови на переклад можна було б садити й 70 осіб за роботу над текстом, як у відомій притчі про тлумачів Семикнижжя, – усі переписали б його майже однаково. Звичайно, суфікс знімає ту двозначність, якої не знімає контекст: носова *хустинка* і жіноча *хустка* схожі десь так, як стілець і стіл. Але буквалістові й на думку не спаде, як це халат із балахоном можна замінити *каптаном*, нитки – *заполоччю*, „*витирав*” на „*сякав*”. А коли йти

цим курсом далі, вишивку по краях – *облямівкою*, пазуху – (*потаємною*) *кишенею*, кашу – *лемішкою* або *кулешем* і подібне. Треба бути геть глухим до мови, щоб вивести у книжці „*чепурно згорнену (складену)*”, „*справити хусткою (!) що слід*” і „*у дванадцятку долю (частку)*”. Натрапивши на такий, з дозволу сказати, інтерпретаторський розв’язок, О. Кундзіч не дарма оцінив його як пильне дотримання правил буквализму [12, 124].

„Панич” у Лесі говорить „*химерно та мудро*”, що цілком відповідає гоголівському „*вычурно да хитро*”. В інших: „*закрутисто та хитро*” (1950), „*вигадливо та хитро*” (1952, 2004), „*вітійовато та хитро*” (2006). Не був книжник хитрим! Далі-бо: „Іншим часом слухаєш, слухаєш та аж розпач візьме! Нічого, хоч *убийте*, не *второпаси!*” (1976) – „Іной раз слухаєш, слухаєш, да и раздумье нападет. Нічого, хоть убей, не понимаєш”. Дослівно: „Інший раз слухаєш, слухаєш та й *роздум нападе*. Нічого, хоч убий, не тямий” (1950, 2006; 1952 і 2004 – без повтору „слухаєш”). Хоч би тобі варіація другої особи була!

Дяк напучує вітію анекдотом, у якому школяр-латиніст, що завчився до забуття, побачивши граблі, питає в батька:

„Як *се* батьку, зветься по-вашому?” та й наступив, роззявивши рота, ногою на *кілочки*. Батько не встиг зібратись з *одповіддю*, як *держално, розлетівшись*, піднялось *угору* та *торох хлопця* в лоб! „А, проклятуці граблі! – скрикнув *той* (1885: *тоді*) школяр, схопившись рукою за лоб та підскочивши на аршин. – Чортяка б зіпхнув їх батька з мосту, – як же вони *дошкульно* б’ються”. – Так от як! Згадав, як *і зветься, неборак!*

Парадокс у тому, що в „нашій мові православній”, як називає її Гоголь, син у зверненні до батька застосовує пошанну множину і тим засвідчує давню родову традицію, на тлі якої питання стає вкрай безглуздим. Удавшись до самоперекладу, а по суті – до недоперекладу, автор перемкнувся на традицію великосвітську, недавно перейняту разом із мовою у французів

(за Петра I до царя ще зверталися на „ти”), зовсім не селянську в Московії. Не запобіг цьому й українізм „батько”. Утриманий тут ключний відмінок перейшов зі стихії живої мови в розряд мовних рудиментів, укритих павутиною віків:

„Как это, батьку, по-вашему называется?” Да и наступил, разинувши рот, ногою на зубцы. Тот не успел собраться с ответом, как ручка, размахнувшись, поднялась и – хватъ его по лбу. „Проклятые грабли!” – закричал школьник, ухватясь рукою за лоб и подскочивши на аршин: „как же они, чорт бы спихнул с мосту отца их, больно бьются!” Так вот как! Припомнил и имя, голубчик!

Як бачимо, знову юна Леся з любов'ю і смаком причесала Миколу Васильовича, зваживши на те, що не буде навіть мудрагель у такому стані ускладнювати синтаксис вставним реченням. Тим паче, що бідаха ніби ж отямився від непам'яті. Та й слівце підбрала звучне – „*торох*”, ще й вокальне оточення йому забезпечила для відлуння семантики. Певна річ, граблі ні батька, ні вух не мають, тому прямий адресат емоцій очевидний (а непрямі – „панич” і читач). При цьому оповідач-мотрійка (дяк? Панько? Гоголь?), попри всю свою уїдливість, виявляє таке співчуття *неборакові* („*голубчику*”), що окличний коментар без лапок упевнено сприймається за батьківську пряму мову.

До слова, в „Зачарованому місці” дяк у Лесі Українки, згадуючи юні літа, так оповідає про свою рідню: «...батько *посварились* на мене, *покивали* головою та й *кажуть*: „Ой, Хомо, Хомо! тебе вже от женити пора, а ти дурієш, як те молоде лоша!” Дід *був* ще тоді живий і, нехай *йому* легенько згадається на тім світі, на ноги *був* міцний» [21, 490]. Далі в тексті таку модель вибіркового застосування пошанної множини витримано скрізь: Лесине тлумачення близьких взаємин, тобто родинної структури, – цілісне. У Гоголя цього розрізнення нема: «...батько *закричал* на мене, *покачав* головою: „Эй, Фома, Фома!..” Дед *был* еще тогда *жив*...» [9, 309]. С. Васильченко у своєму перекладі, по су-

---

ті, відмовився від тих переваг, які надає тут українська мова: «...батько *зукнув* на мене, похитавши головою: „Ей, Хомо, Хомо!..” Дід ще тоді *був живий...*» [7, 194]. Безіменна „харківська” редакція (мимоволі безіменний, нагадаю, тут і перекладач) того зовсім не торкнулася: «...батько *закричав* на мене, похитавши головою: „Ей, Хомо, Хомо...” Дід тоді ще *живий був...*» [8, 404]. Помітно й інше: нізащо у світі не сміли дядьки текстового репортажу відмовитися від дієприслівникового звороту. Він же є у Гоголя!

Можна вже більш-менш точно вгадати наперед, як виглядає подана вище „приказка” дяка у знеособлених перекладах. Вона, як там стверджується, „*не припала до душі* (не *по душі* припала – 1950) *закрутистому розповідачеві*” (1952, 2004), або „*не припала до вподоби витіюватому розповідачеві*” (2006). По-російському – „не по душі пришлає затейливому рассказчику”, у Лесі – „*не до мислі прийшлає мудрієві-оповідачу*”. Гаразд, що й автор подбав про „о” для „чорта” і відмінок „моста”. Вельми корисно будь-кому й самому зробити таку прогностичну вправу на переклад, хоч для цього, либонь, не треба бути надто вдумливим. Переклад 1952 року, у дужках – варіанти 1950 і 2006 років:

„А як це, батьку, по-вашому зветься?” Та й наступив, роззявивши рота, ногою на зубці. Той не встиг зібратися з відповіддю, як *грабильно* піднялося (1950, 2006: здійнялось), розмахнувшись, та – *лусь* його по лобі (1950: по лобу). „Кляті граблі!” закричав школяр, ухопившись рукою за лоб (1950, 2006: за лоба) і підскочивши на (1950: в) аршин: „як же вони, чорт би зіпхнув з мосту їхнього батька, боляче б’ються!” Так он як! Пригадав і ім’я (2006: і назву), голуб (1950, 2006: голубе)!

Певно ж, від Лесі тут прийом уточнення, хоча „*держално*” і замінено на „*грабильно*”. А більше – нічого особливого, хіба що „*розмахнувшись*” та „*ім’я*” більше надаються людині, аніж граблям, ласкаво-іронічний „*голуб*” пасує до суворішого настрою та волає чужа застаріла пунктуація. Як і слід було очікувати,

нога й рука нікуди не пропали. Хоча куди їм дітися? Чим ще можна наступити на щось і ухопитись собі за лоба? Роззявлений рот не обернувся *роззявою*. Або *шляпаком*, *розтелепою*, *солонієм*, *розвезою* тощо. Граблі залишилися граблями, і то „клятими”, а не *клятуцими*, *проклятуцими* чи *триклятуцими*. Само собою – із зубцями, а не кілочками. Зі школяра не вилупився ні *лебедаха*, ні *бідачисько*, ні *сердега*, ні *побіденник*, ні *нетяга*, ні *горобаха*, ні *нещасник*, ні *сіромаха* – тільки „*голуб*”. Одне слово, бракує лише бухгалтерської мітки „з оригіналом звірено” та підпису під звітом про катарсис.

А тим часом у творчому методі Лесі Українки натхненну сміливість доповнюють неабияка розбірливість і гнучкість. Зокрема, О. Кундзіч віддав перевагу її версії „*Подумаси тільки, до чого не здатні ці жінки!*” над буквральним списком „*Подумаси справді* (так висловлюється недовіра! – О. К.): *на що тільки не майстерниці ці баби!*” «Леся Українка, – коментує О. Кундзіч, – передає слово *баба* залежно від образу чотирма варіантами: коли *жінка*, коли *молодиця*; дідову дружину в „Запропащій грамоті”, яку Гоголь назвав по-українському „баба”, Леся Українка називає – *стара*, а у зневажливій фразі козака – *баба*: „козакові сісти з бабами в дурня грати!”» [12, 125].

Сказано це було 1956 року. Але тепер, як і тоді, доводи тріщать горохом об стінку: видавці Гоголя на критику не зважають.

Пора вже, мабуть, відкрити секрет, чий же переклад передмови Панька Рудого надрукували у серії „Світовид” 2004 року. Слово в слово той самий – і щораз під вивіскою „Вечори” – він виходив у світ у 1965, 1975 і 1982 роках [4; 5; 6]. Але вже з іменем перекладача – Антона Хуторяна! Вочевидь, А. Хуторянові (1892–1955) належить і сирітна редакція 1950 року. А переклав він із Гоголя чимало: „Сорочинський ярмарок”, „Ніч перед Різдрвом”, „Тараса Бульбу”, „Повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем”, „Шинель”, „Ревізора”. Невже не варті не те що пильної уваги, а навіть людського імені зусилля, кредо і муза трударя на перекладацькій ниві, чий твор-

---

чий урожай, хай би якої він був якості, – або й передусім тому, що він саме такої якості, – стільки разів пішов на загальну духовну споживу? Хто ж правив А. Хуторяна для харківської „Бібліотеки пригод”? Чи не титульний редактор Р. Дерев’яченко, що значиться на книжках серії, притулившись до всіх згаданих та й інших класиків? Принаймні можна з певністю сказати тепер, хто саме вирив братську могилу – приховав від читача імена цілого цеху перекладачів.

Післямова – замість висновків, які вдумливий читач годен зробити й сам.

Знічев’я кинуте слово може обернутися бумерангом для перекладача, який бере на себе обов’язок повпредства не тільки перед автором, але й перед своєю читацькою громадою. Таке слово може боляче зачепити, скалічити, відняти зір і слух, відтяти напружену в пориві волі руку, а іноді, як у випадку з Гоголем, – то і вразити в самісіньке серце. Згадаймо той „гострий, безжалісний меч”, що його Леся опоегизувала у хрестоматійному вірші „Слово, чому ти не твердая криця?” А особливо рядки, сповнені драмою:

Тільки ж ти кров з мого серця проллеш,
Вражого ж серця клинком не проб’єш...

Газета „Літературна Україна” 14 березня 2002 року оприлюднила статтю Володимира Яворівського „Українськість Гоголя”, де автор порівнює долі й життєве кредо двох талановитих козаченків – Гоголя й Шевченка, зокрема через містку метафору шляху до столиці Російської імперії Петербурга. Таке порівняння – традиційне і вже приїлося, тож голова НСПУ прагнув відсвіжити його, відкривши зору нові грані. Та, на жаль, навіть пересічний школяр, який більше вірить **правді життя, а не гіпнозу слів**, – лише подивується наведеній у статті цитаті з відомого опису Гоголем Дніпра у „Страшній помсті”. А то, можливо, і згадає розхожий жарт, що письменник пише, а не читає,

бо читати повинен читач, а письменникові за писанням читати ніколи.

Що мав на увазі Микола Гоголь, стверджуючи: „Редкая птица долетит до середины Днепра” [9, 268]? Рідкісного в наших краях птаха? Слова легко впізнаються, та чи та сама в них думка? „Рідко (мало коли, не часто) до середини Дніпра долітає пташка”? А може, інше: „Іноді через широчінь Дніпра перелітає пташка”? „Вряди-годи серединою Дніпра ширяє (шугає) пташка”? „Коли-не-коли простором Дніпра пролітає пташка”? „Порою посеред Дніпра з’являється пташка”? „Часом широту Дніпра міряє крильми пташка”? „Зрідка над серединою Дніпра промайне пташка”?.. Бо який же інстинкт може примусити пернатих долітати тільки до середини? Навіщо їм це? Адже все живе хоче жити, а кубла на воді не зів’еш. Дехто розуміє гоголівське висловлювання так, як переклав І. Сенченко: „Мало який птах долетить до середини Дніпра” [7, 161]. Та чи водяться взагалі такі пташки в Україні, які не здатні були би перелетіти ріку цілком у найширшому її місці? Чи треба бути орнітологом, щоб упевнитися, що немає таких пернатих у рідному краю Гоголя? Перший-ліпший горобець перелетить хоч би й будь-яке із сьогоднішніх штучних морів. Деякі птахи мандрують аж ген-ген – в Африку. А то ж мала би бути, скоріше за все, відома всім дніпрова чайка. Як же перекладає В. Яворівський? А ось так: „Ніяка птаха не долетить до середини Дніпра”. Мовляв, такий він широкий і неосяжний. Це що – романтична гіпербола чи безкрилий реалізм? Чи хтось не докинув на інший берег дохлого півня? Як назвати такого Миколу Гоголя? Вочевидь, тлумач застосовує слова **не думаючи**. А для письменника та ще й політика це вельми небезпечно.

Цим я аж ніяк не хочу кинути тінь на відомого оборонця прав українства: істина – річ жорстока і приязні не визнає. Як кажуть, кінь на чотирьох, та й той... У чужому оці й порохину видно... Запримітивши недомисел, почуваєшся не просто співчутливо, а якось ніяково і навіть гризотно, адже життя вчить, що справжня ввічливість не в тому, щоб не заляпатися, а в умінні не

помічати плям на іншому. Чи не банально ми розуміємо сентенцію „Платон мені друг, та істина дорожча”? Насправді, ніщо так не здружує людей, як природна потреба шукати істину. Всяк-бо шукає не саму голу істину, а – однодумців. Навіть коли він дерзає наодинці, оголошений еретиком і божевільним, закиданий камінням і обпльований, він не самотній – він перший. Тим-то геніальний творець „Фауста” Гете, вічний шукач гармонії і правди, перед смертю зронив вікопомне: „Найвеличніша – істина. Який я щасливий, що присвятив своє життя істині”.

Подякуймо В. Яворівському бодай за те, що він подав своє розуміння доспілчанського класика по-українському та ще й уривок із „Сорочинської ярмарки” натхненно переклав, унаочнивши свій жаль з приводу того, що Гоголь не піднявся „до такого рівня мужності”, щоб писати рідною мовою і дати „золотий відлитою справжньої української прози”. Проте перекласти свої посилання на листи Гоголя наш сучасник тут-таки не наважився. А деінде у своїх статтях і радіопередачах, зазвичай упереміжку двомовних, він рясно цитує без перекладу все, що трапиться під руку, не впускаючи російськомовлян і суржикомовлян в українську мову, а, по суті, нав’язуючи землі Тараса мову колоніальну (Конституція України, до речі, не зобов’язує її розуміти). Та цей забобон неперекладності, що є вічним супутником комплексу саможерства, також вартий окремої розмови [15]. Як і інший – звичка перекладати самих себе для когось, яка витрує зі свідомості правило перекладати всіх для себе [16; 17]. Ось книжка, видана масовим тиражем у Києві для юних українців. Серія – „Шкільна бібліотека”. Автор – Михайло Стельмах. Назва... Тут ніяковієш – „Гуси-лебеди летят... Щедрый вечер” [19]. І таких – тьма...

Скажуть: Леся теж перекладала іноземними мовами. А скільки – Франко! І то німецькою – Шевченка. Кобзар і собі віршував російською, „Повісті” нею утнув, „Щоденник” вів... Було, було. Та не переходило в самоїдський принцип. То що –

повернемося до тих часів? Може, й не треба українській мові „Вечорниць” і „Тараса Бульби”?

Слід гадати, юна Леся була щасливою: їй давалася істина. „Вечорів”, балалайок, птахів-самогубців у її перекладах і увяйти годі. Це був такий природний талант, що осягти його може тільки естафета багатьох поколінь за умови національної волі і єдності – надто ж у рідному слові.

Можуть заперечити: крім першої передмови Рудого Панька, „Запропащої грамоти” і „Зачарованого місця”, Леся з „Вечорниць” більше нічого не переклала. Той птах у її переклад не залітав, бо не було куди. Розбираймо те, що є, а не те, чого нема. Звідки нам знати, як би переклала Леся „Страшну помсту”, коли невідомо, як би написав її по-українському самий Гоголь?

Справді, яка правда стилю, який колорит уже в цій назві – „Запропаща грамота”. Не „Втрачена грамота”, як у С. Васильченка. Не „Пропала грамота”, як подають її інші, не помічаючи, що прикметник у назві можна сприйняти за дієслово. Проте, коли вже навіть історія визнає умовний спосіб, – а книжка Дмитра Шурхала з української „якбитології” [22] тут чи не найяскравіший приклад, – то й філології не гріх застосовувати всі ресурси граматики, яка для неї не лише предмет, а й засіб пізнання, знаряддя думки. Метод перекладу є позначена особистістю система роботи, яку вгадуєш у тлумаченнях текстів різних, бо вона відтворює себе, дотикаючись до будь-якого матеріалу, – попри те, що саме розмаїття матеріалу дозволяє їй у певних межах мінитися й бути гнучкою. Це закономірність, яка цілком дозволяє робити припущення. Тим-то терті видавничі редактори знають, кому з перекладачів що краще вдається, чого можна очікувати від кожного і що кому краще запропонувати для перекладу. Оця визначеність, угадуваність поруху пера (чи пензля) – саме з огляду на системність, на вмотивованість зусилля – є важливою рисою творчого методу, манери і стилю в мистецтві взагалі. При тому, що справжній художник, певна річ, ніколи не перестає дивувати світ своєю вигадливістю й оригі-

---

нальність. Переклад же сам по собі – споконвічне диво людської природи.

Література

1. Гоголь М. В. Вечерниці на хуторі підь Диканькою: Оповідання, пущені въ світъ пасішникомъ Рудимъ Паньком / Пер. Михайла Обачного й Лесі Українки, підь ред. Олени Пчілки. – Л.: Зь друкарні Товариства имени Шевченка, 1885.

2. Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки. Миргород // Твори: В 3 т.– Т. 1.– К.: Держлітвидав, 1952.

3. Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки: Повісті, видані пасішником Рудим Паньком.– К.: Держлітвидав, 1950.

4. Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки: Повісті, видані пасішником Рудим Паньком.– К.: Дніпро, 1965.

5. Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки: Повісті, видані пасішником Рудим Паньком.– К.: Дніпро, 1975.

6. Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки: Повісті, видані пасішником Рудим Паньком.– К.: Молодь, 1982.

7. Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки. Тарас Бульба. Вій: Повісті / Пер. з рос.– Т.: Навч. кн.– Богдан; К.: Веселка, 2004 (Б-ка „Світовид”).

8. Гоголь М. В. Тарас Бульба. Вій. Вечори на хуторі поблизу Диканьки.– Х.: ВД „Школа”, 2006.– С. 189 („Бібліотека пригод”).

9. Гоголь Н. В. Ганц Кюхельгартен. Вечера на хуторе близ Диканьки // Полн. собр. соч.– Т. 1.– М.: Изд-во АН СССР, 1940.

10. Гоголь Н. В. Вечера на хуторе близ Диканьки: Повести, изданные пасішником Рудим Паньком.– М.: Худ. л-ра, 1989.

11. Гундорова Т. „Вечори на хуторі біля Диканьки”: диявольський контракт і культурна ініціація: Вст. сл. // Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки. Тарас Бульба. Вій: Повісті.– Т. Навч. кн.; К.: Веселка, 2004 (Б-ка „Світовид”).

12. Кундзіч О. Творчі проблеми перекладу.– К.: Дніпро, 1973.– С. 122–123.

13. Пчілка Олена. Прислівья // Переклади зь Н. Гоголя (два розмаитыхъ зразкы) Олени Пчілки.– Кієвъ: Тип. С. В. Кульженко, 1881.

14. Радчук В. Гамлет или Арлекин? (О заимствовании переводческих решений) // Теорія і практика перекладу.– Вип. 16.– К.: Б. в., 1989.– С. 52–72.

15. Радчук В. Забобон неперекладності (Чи під силу мові Тараса переклад цитат?) // Актуальні проблеми філологів та перекладознавства: Зб. наук. пр.– Ч. 2. Вип. 3.– Хмельницький: ХНУ, 2007.– С. 152–158.

16. Радчук В. Переклад – рушій чи гальмо? // Теорія і практика перекладу.– Вип. 17.– К.: Вища шк., 1990.– С. 26–31.

17. Радчук В. Перекладати себе чи собі? // Зарубіжна л-ра.– 2002.– № 15.– С. 11–13.

18. Русские писатели о переводе (XVIII–XX вв.).– Л.: Сов. писатель, 1960.

19. Стельмах М. А. Гуси-лебеди летят... Щедрый вечер: Повести / Пер. с укр. И. Чеховской.– К.: Дніпро, 1984. („Школьная б-ка”).

20. Українка Леся. Документи і матеріали. 1871–1970.– К.: Наук. думка, 1971.

21. Українка Леся. Зібр. тв.: У 12 т.– Т. 7. Прозові твори. Перекладна проза.– К.: Наук. думка, 1976.

22. Шурхало Д. Українська „якбитологія”: Нариси альтернативної історії.– Л.: ЛА „Піраміда”, 2004.

23. Яременко В. Гоголівський період української літератури: Післямова // Гоголь М. Тарас Бульба. Ніч проти Різдва. Вій: Пер. з рос.– Вид. 2-е, доопр.– К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2006.

Radchuk V. M. Gogol's Rudy Panko in the Girl's Looking-Glass of Lesya Ukrainka: Congenial Interpreter and Textual Reporters.

The article illustrates the principles and art of Lesya Ukrainka as translator from M.Gogol.

Key words: translation, skill, Gogol.